

Kostel Panny Marie Sněžné — středisko pražské chudiny

JOSEF MAYER

Význam některých památek spočívá nejen v jejich architektonické a urbanistické hodnotě, v kvalitě jejich uměleckého mobiliáře, ale i ve významu historických událostí, které se v nich nebo kolem nich odehrávaly. K takovým památkám patří karmelitánský klášterní kostel Panny Marie Sněžné na Novém Městě v Praze, vybudovaný na lokalitě se starobylým názvem „in Arena“, neboli na Písku. Tento kostel byl totiž založen spolu s klášteřem karmelitánů Karlem, synem českého krále Jana Lucemburského, a to ve významných souvislostech se založením Nového Města a s Karlovou korunovací na českého krále. Tomu byla věnována pozornost již dříve.¹ Tyto souvislosti prokazuje ikonografický obsah známého reliéfu na tympanonu kostela Panny Marie Sněžné. Figury klečících donátorů, jejich oděv a zejména erby, prozrazují významnou účast obou českých panovníků při založení kláštera karmelitánů a jeho kostela Panny Marie Sněžné. K tomuto založení se víže jako nejstarší listina breve papeže Klimenta VI. ze 29. března 1346, jímž se dovoluje generálu a bratřím karmelitského řádu, aby „v městě nebo předměstí Prahy mohli přijmout místo a na něm si zřídit klášter a kostel nebo kapli s věží (zvonicí).“²

O významu pražského karmelitského kostela s klášteřem a jeho vztahu k nejvyšším vrstvám české feudální společnosti 14. století prozrazuje ještě více sama zachovaná stavba a její zbytky dosud patrné, případně zjištěné při budování moderní okolní zástavby. Dodnes patří kostel Panny Marie Sněžné k nejvyšším kostelům v Praze, i když jeho dnešní klenby z počátku 17. století jsou asi o čtyři metry nižší. Podle původního záměru patřil také i ke stavbám tohoto typu nejdelším a bohatě členěným. Kostel nebyl nikdy v zamýšleném rozsahu dokončen a v jeho dochovaných částech jsou patrné stopy po změně konceptu.³ Stavba byla budována od východu. Z nejstarší etapy před polovinou 14. století pochází křemencové zdivo severní boční kaple provázející presbytář, tedy dnešní kostel. Této boční kapli odpovídá na protější straně jižní kaple sv. Michala. Na severní straně se dosud kromě obvodových zdí boční kaple zachovalo i základové zdivo věže, o níž se mluví v písemných pramenech jako o „vysoké a krásné“. Tato věž měla svůj protějšek na protilehlé jižní straně, jak je patrné ze síly zdiva. Severní věž měla nepochybně portál, jímž se vstupovalo do podvěžní předsíně. Byl zdoben tympanonem s figurálními reliéfy. Jeho kopie je dnes umístěna nad novodobou brankou za kostelem na Jungmannově náměstí a originál je v Národní galerii.⁴ Za oběma věžemi byly ještě před propuknutím husitské revoluce vyzdvíženy obvodové zdi trojlodí. Jejich okna se zachovala v podkroví kaple Panny Marie. Při demolici domu pro výstavbu

paláce Riunione Adriatica bylo objeveno a bohužel i zničeno okno, jehož situace prokazovala zamýšlenou neobvyklou délkou trojlodí.

Velkokorýsý záměr vybudovat tuto nádhernou stavbu, jež by svými proporcemi působila neobyčejně expresivně, nebyl tedy uskutečněn, i když v listině kardinála Pilea ze dne 19. dubna 1379 se píše o opravě kostela a o jiných budovách, které se mají zvětšit. Také text graduálu krakovských karmelitánů, který pochází nepochybně z karmelitského kláštera v Praze, mluví o dokončení graduálu v roce 1379 a o tom, že převor Hartmann z Tachova, který byl ve funkci od roku 1379, postavil nový chór a střechu a vybavil jej velkými varhanami.⁵ Je nepochybné, že z celého velkého souboru klášterních budov, obklopených rozsáhlými zahradními pozemky, sahajícími původně od staroměstského příkopu v dnešní ulici 28. října až k řadě měšťanských domů při tehdejším Koňském trhu, později Václavském náměstí a k Vodičkově ulici, Palackého a Jungmannově ulici,⁶ se nejvýrazněji uplatňoval vysoký presbytář a zřejmě ještě vyšší věž.

Je paradoxní, že objekty karmelitánského kostela a kláštera v Praze, které se měly stát vskutku nejvýznamnější architektonickou reprezentací nejvyšších vrstev českých feudálů, se staly na dlouhou dobu střediskem, z něhož byly řízeny boje pražské chudiny. Historie radikálního křídla husitské revoluce v Praze začíná zde v roce 1419. V únoru tohoto roku král Václav IV., chtěje zabránit stále se zvětšujícím nepokojům, dovolil stoupencům kalicha užívat k utrakvistickým obřadům klášterní kostely sv. Ambrože, sv. Benedikta na Starém Městě a Panny Marie Sněžné na Novém Městě. Nejsou známy příčiny, proč byly vybrány právě tyto kostely. Je však nápadné, že všechny tři leží na rozmezí Starého a Nového Města a v blízkosti hlavních výpadových komunikací. Přitom karmelitánský klášter u kostela Panny Marie Sněžné patřil k hlavním střediskům klášterního života, v němž se ve velkém rozsahu pěstovala teologie. Toto královo opatření nebylo však účinné. Od dubna 1419 se začala soustřeďovat venkovská i městská chudina na předem určených místech, většinou návrších, jimž byla dávana jména biblických posvátných hor. První takové shromáždění se konalo na vrchu Burkováku u Bechyně, přejmenovaném na horu Tábor. Těchto míst byla celá řada a na jejich výběru i pořádání tzv. poutí na hory se projevuje vysoký stupeň organizace revolučních sil radikálního křídla husitského hnutí. Za místa těchto shromáždění byla vybrána i některá města – Plzeň, Žatec, Klatovy, Louny, Slaný a snad i Písek.

Krátce po největším shromáždění desetitisícových zástupů na hoře Tábor a po předchozím jmenování protirevolučních novoměstských konšelů 6. července 1419 došlo 30. července k velkému shromáždění zástupů pražské chudiny v kostele Panny Marie Sněžné. Organizoval ho Jan Želivský, bývalý premonstrátský mnich, jehož kázání již dříve podněcovala revoluční nálady nejen proti městské radě, ale i proti králi. Ozbrojené davy chudiny prošly Koňským trhem a Štěpánskou ulicí ke kostelu sv. Štěpána, který spolu s farou násilím obsadily. Obrátili se pak k Novoměstské radnici, kde žádaly propuštění vězněných účastníků předchozích nepokojů. Tuto žádost nedávno jmenovaní konšelé odmítli. Za účasti Jana Žižky byla pak radnice dobyta a konšelé shozeni z oken. Radikální živly se tak zmocnily vlády nad Novým Městem. Pokusy potlačit povstání oddílem tří set jezdců královského podkomořího Jana Bechyně a později politickým vyjednáváním nebyly účinné a král Václav IV. nakonec musel

Kostel P. Marie Sněžné

potvrdit obcí nově zvolené konšely. Tyto bouřlivé události vedly, jak známo, ke smrti králově dne 16. srpna 1419. Ihned potom propukly obecné bouře ve všech městech pražských. Není zde místa k bytí i jen stručnému zrekapitulování složitého historického vývoje husitské revoluce v Praze, který vedl k tomu, že na Starém Městě se udržely u moci méně radikální vrstvy, zejména řemeslnictvo a představitelé univerzity. Na Novém Městě, ovlivňovaném Janem Želivským, rozhodovaly revoluční síly.

Jan Želivský, jehož jméno je spjato s jeho hlavním působištěm v kostele Panny Marie Sněžné, se uplatňoval jako uvážlivý politik, snažící se v pražských podmínkách o rovnováhu mezi řemeslnictvem a radikální chudinou. Přispěl tak k tomu, že alespoň na krátkou dobu byla pražská města sjednocena pod jednou správou. Měl k tomu samozřejmě jiné důvody než zakladatel Nového Města císař Karel IV., který o toto sjednocení také usiloval. Jan Želivský využil roztržky v husitském vojsku obléhajícím Broumov v souvislosti s příměřím, které sjednali husitští páni Čeněk z Wartenberka a Hynek Krušina z Lichtenburka. Shromáždil znamením zvonu z věže kostela Panny Marie Sněžné pražskou chudinu, která obsadila Staroměstskou radnici, sesadila konšely a zvolila čtyři hejtmany – po dvou z každého města. Shromáždění veškerého lidu, neboli v tehdejší terminologii obce, zvolilo společné konšely. Nové sídlo spojených měst pak bylo na Staroměstské radnici. I když podle starého letopisce vládl tehdy Želivský celou obcí, stačila jeho krátká nepřítomnost k tomu, aby majetná část obyvatel pražských měst se znovu zmocnila vlády, takže 19. října 1421 byl nucen znovu svolat „velikou obec“ obojího města ke kostelu sv. Štěpána na Rybníčku, kde byl na jeho návrh zvolen jeden hejtman, Jan Hvězda z Vícemilic, řečený Bzdinka, spolu se dvěma podhejtmany z každého města.

Když se chystal koncem roku 1422 císař Zikmund na nové tažení ku Praze, přitáhl se svým vojskem 1. prosince Jan Žižka znovu do Prahy, aby pak spolu s vojskem pražských měst zamířil ke Kutné Hoře. Po vítězných bojích se Zikmundovým vojskem došlo v Praze k opětovnému uchopení moci pražským měšťanstvem a moc Jana Želivského byla oslabena odvoláním Jana Hvězdy z funkce hejtmana. K tomu účinně napomáhala jednak šlechta podobojí v té době v Praze přítomná a univerzitní mistři. Jan Želivský a jeho radikální strana se nechtěli s tímto vývojem smířit a připravovali odvetu. Docházelo k výtržnostem a nepokojům, a proto se konšelé rozhodli zbavit se Jana Želivského násilím. 9. března 1422 ho vlákali lstí na Staroměstskou radnici a tam spolu s jeho stoupenci v radě jej popravili. Tento zákeřný čin prozradila krev vytékající pod vraty radnice, kterou chudina vzápětí dobyla a konšely, pokud neuprchli, zabila. Tělo Želivského pak bylo přeneseno do kostela Panny Marie Sněžné. Odveta za popravu Jana Želivského pokračovala i po jeho pohřbu. Nově jmenovaní konšelé z řad stoupenců Želivského se však dlouho u moci neudrželi a Staré Město ztratilo definitivně svůj radikálně revoluční charakter, i když na Novém Městě se tato tendence udržela velmi dlouho, zejména díky stoupenci Želivského – knězi Jakubu Vlkovi. Ten pokračoval v činnosti Želivského a jeho zásluhou bylo Nové Město členem táborsko-sirotčího svazu měst.

V době, kdy probíhalo v Praze jednání o čtyřech artikulích pražských, v květnu 1433, ozývala se v kostele Panny Marie Sněžné znovu bouřlivá kázání kněze Jakuba Vlka proti delegaci basilejského koncilu. Ta se snažila získat pozice zejména u univerzitních mistrů

a pomáhala katolické Plzni protahovat jednání. Ještě v témže roce na podzim se zmobilizovala opozice husitské revoluce a vytvořila panskou jednotu v čele s Alešem Vřešтовským z Riesenburka. Dne 5. května 1434, tedy v roce lipanské katastrofy, jako součást její přípravy obsadila vojska panské jednoty nejprve Malou Stranu a vzápětí i Staré Město. O den později počal boj s novoměstskými, kteří odmítli přistoupit k panské jednotě a zapojit se do boje proti vojskům tábořským a Sirotkům. Nejprve se obě strany vzájemně ostřelovaly z houfnic, které měli staroměstští postaveny asi na Staré rychtě. Novoměstští využili k umístění své palebné síly věže kostela Panny Marie Sněžné, z níž, jako mnohokrát předtím za života Jana Želivského, se ozýval velký zvon bijící na poplach. Staroměstským se podařilo tento zvon sestřelit. Je téměř jisté, že právě tehdy nedostavěný kostel karmelitánského kláštera utrpěl největší škody. Po tomto dělostřeleckém souboji obsadila vojska panské jednoty a staroměstských Nové Město a odstranila řetězy a zátarasy z novoměstských ulic. Pobořila též výše zmíněnou věž kostela, protože se osvědčila jako významná vojenská pozice Nového Města, ovládající značnou část staroměstského území svou palebnou silou. Je nutno vzít v úvahu, že Nové Město nemělo vůči Starému Městu vlastního opevnění. Jakub Vlk po dobytí Nového Města panskou jednotou uprchl.

Již za Zikmundovy vlády, nejpozději roku 1435, se vrátili karmelitáni do Prahy. Neznamená to však, že by v 15. století žili karmelitáni v utrakvistické Praze v klidu. Stačí, když si připomeneme rok 1483, kdy vyvrcholil odpor lidu a řemeslnictva všech pražských měst proti vládnoucímu patriciátu, jehož útlak chudších vrstev městského obyvatelstva přestal být únosným. Došlo k prudkému povstání a ustavení nové městské rady, která tehdy byla společná pro všechna tři pražská města včetně Malé Strany. Politický převrat byl opět provázen bouřlivými událostmi, které opět postihly kostel Panny Marie Sněžné, z jehož kláštera byli mniši znovu vyhnáni. Tyto bouře navazovaly na radikální husitské tradice, což prokazuje jejich obrazoborecký a protifeudální charakter. Beckovský uvádí, opíraje se nejspíše o pramen dnes již neznámý, že v roce 1483 byly otlučeny reliéfní figury Korunování Panny Marie a Stolice moudrosti na brance za kostelem, původně v úzké uličce,⁷ i postavy klečících panovníckých donátorů.⁸ Shoda rozměrů zbytku portálů v severní věži kostela Panny Marie Sněžné se základnou tympanonu, sesazeného ze zmíněných reliéfních desek⁹ naznačuje, že v roce 1483, kdy došlo k poškození reliéfů, nebyly již na svém původním místě, nýbrž osazeny na brance, jíž se vstupovalo do klášterního areálu směrem od Můstku. Tento předpoklad je také podporován Beckovského zmínkou o větším počtu figurálních reliéfů, než se jich na dnešním tympanonu dochovalo.¹⁰

Karmelitáni se ještě jednou vrátili do kláštera v roce 1496 a setrvali tu až do roku 1543. Pak byl klášter opuštěn a jeho špatný stav názorně ukazuje veduta Filipa van den Boscheho z roku 1606, tedy ještě tři roky poté, co byl kostel Panny Marie Sněžné znovu osazen, tentokrát františkány. Krátce potom v roce 1611, v době vypjaté politické situace, se pokusil pasovský biskup Leopold, bratr Ferdinanda Štýrského, o intervenci vpádem do Čech a částečným obsazením Prahy. Proniknutí na pravý břeh Vltavy, kam se dostal přes Karlův most jen malý oddíl jízdy, bylo neúspěšné. Pasovští jezdci byli rozeznáni a rozprchlí se v ulicích Starého a Nového Města, kde hledali útočiště v některých kláštorech. Tyto kláštery pak

byly napadeny pražským lidem a nejen pasovští žoldnéři, ale i mniši byli pobiti. Tak se stalo i v klášteře františkánů u kostela Panny Marie Sněžné. Bouřlivé události roku 1611 neměly však vliv na stavbu kostela a jen jeho mobiliář byl zničen.

Dějiny karmelitánského a později františkánského kláštera a kostela Panny Marie Sněžné je možné rozdělit do několika etap, v nichž účast pražské chudiny je v podstatě dvojího druhu. V nejstarší etapě je klášter osídlen karmelitány a představitelé feudální společnosti zde chtějí vybudovat po pražské katedrále nejrepresentativnější církevní objekt po stavební i umělecké stránce. Podle Beckovského zde byly soustředěny desítky teologů a stovky ostatních mnichů. V nejhudších a nejutlačovanějších vrstvách pražského obyvatelstva, nesoucích na svých bedrech tíži nákladů potřebných k zajištění nádhery církevních institucí i příslušníků vládnoucích vrstev feudálů, jakož i patriciátu, vzniká vůči nim nenávisť, která pak nachází odezvu v revolučním husitském hnutí. Takové objekty, ať již jde o karmelitánský klášter u kostela Panny Marie Sněžné, či klášter u sv. Ambrože, jsou pak využívány organizátory husitské revoluce, zvláště tehdy, když zaujímají tak výhodné strategické místo na rozhraní obou pražských měst a u výpadových komunikací. Stávají se pak skutečnými středisky hnutí, které je odtud organizováno. Soustřeďují se v nich i jeho vojenské síly, jak tomu bylo v klášteře sv. Ambrože.

V těch údobích, kdy kostel a klášter karmelitánů je znovu v rukou církevních organizací, je pak pozornost chudiny stále přitahována a projevuje se, když není naděje, že se v jejích rukou trvale udrží, obrazoborectvím. K vyslovené destrukci budov dochází pak tehdy, kdy je nutno zbavit revoluční vrstvy strategicky výhodných pozic.

V současné době je kostel Panny Marie Sněžné se svými budovami bývalého kláštera zapsán do Státního seznamu nemovitých kulturních památek nejen pro vysokou architektonickou hodnotu, byť dochovanou jen v torzu původního záměru, a pro kvality jeho uměleckého mobiliáře, ale i proto, že je památkem bojů pražské chudiny v husitské revoluci, v níž hrál významnou roli. Jeho zahrada se zachovanými náznaky starší architektonické koncepce se stala ve vlastním jádru Prahy velice vyhledávaným areálem. Obyvatelé i návštěvníci Prahy v něm nacházejí klid, odpočinek a příjemnější ovzduší, pročištěné působením zeleně. Této významné památce a jejímu areálu věnuje památková péče mimořádnou pozornost. Vytváří všechny podmínky k tomu, aby vynikající architektonická konstrukce kostela nebyla ohrožena budováním trasy B metra. To je zvláště obtížný úkol s ohledem na geologické podmínky těchto míst i na výšku stavby.

Poznámky

- 1 Přehled starší literatury je uveden v práci Mayer, J.: *Poznámky k reliéfům brány u kostela P. Marie Sněžné na Novém Městě v Praze*, Umění XXII, 1974, s. 426 an.
- 2 Denkstein, V.: *Stavební historie klášterního kostela P. Marie Sněžné v Praze*, Ročenka kruhu pro pěstování dějin umění, Praha 1931, s. 31.
- 3 Mayer, J.: l. c., s. 429.

- 4 Národní galerie, Sbírka starého českého umění v Jiřském klášteře, Praha.
- 5 Vyskočil, J. K.: Šest století kostela a kláštera u P. Marie Sněžné, Praha 1947, s. 48.
- 6 Svobodová-Ladová, M.: Zvláštní místní práva v Praze, Pražský sborník historický, Praha 1977, s. 130 n., 140 n.
- 7 Plán královského hlavního města Prahy, vydaný z podnětu a nákladem Českého Národního Musea trigonometricky a geometricky zaměřený, pak topograficky popsáný Josefem Jüttnerem, c. k. rakouským nadporučíkem dělostřelectva v letech 1811, 1812, 1813, 1814, 1815. Totéž, avšak datováno 1811 až 1816.
- 8 Beckovský, J. F.: Poselkyně starých příběhů českých, díl II/I, vydání 1879, dr. A. Rezek, s. 108.
- 9 Mayer, J.: l. c., s. 429.
- 10 viz poznámka 8.

Další použitá literatura

Kavka, F.: Přehled dějin Československa v epoše feudalismu od poloviny 14. století do r. 1526, Praha 1956.
Tam i další literatura.
Tomek, V. V.: Dějepis města Prahy, Praha 1879–1894.